

۱۳۸۸ ش؛ بیقی؛ مهران پورمندان، *دایرةالمعارف موسیقی کهن ایران*، تهران ۱۳۷۹ ش؛ عمرین ابراهیم خیام، *رباعیات عمر خیام*، چاپ حسین دانش، ترجمه و توضیح توفیق ه. سبحانی، تهران ۱۳۷۹ ش؛ محمدرضا درویشی، *دایرةالمعارف سازهای ایران*، تهران ۱۳۸۰ ش - ؛ دهخدا؛ ایلناز رهبر، *سازهای موسیقی ایران در دوره صفوی به روایت کیمپفر*، فصلنامه‌ی موسیقی ماهور، ش ۵۴ (زمستان ۱۳۹۰)؛ مصلح‌بن عبدالله سعدی، گلستان، چاپ خلیل خطیب رهبر، تهران [؟ ۱۳۴۸ ش]؛ کتایون صاری و فریدون امانی، *ساز و موسیقی در شاهنامه‌ی فردوسی*، تهران ۱۳۷۳ ش؛ مهشید فراهانی، *پژوهشی در سازهای دوره ساسانی به روایت نقش برجسته طاق‌بستان*، در کتاب سال شهید: مجموعه مقالات موسیقی، ش ۸ و ۹، گردآورنده محسن حجازیان، تهران: سرای اهل هنر، ۱۳۸۶ ش؛ مهدی فروغ، *مداومت در اصول موسیقی ایران: نفوذ علمی و عملی موسیقی ایران در کشورهای دیگر*، تهران ۱۳۵۴ ش؛ عبدالقادر بن غیبی براغی، *جامع الالحان*، چاپ بابک خضرائی، تهران ۱۳۸۸ ش؛ محمدتقی مسعودیه، *سازهای ایرانی*، عکاسان: سعید بهروزی و فرید سالمی، تهران ۱۳۸۴ ش؛ حسینعلی ملاح، *فرهنگ سازها*، تهران ۱۳۷۶ ش؛ ناصر خسرو، *سفرنامه ناصر خسرو علوی*، تهران ۱۳۶۶ ش؛ الیاس بن یوسف نظامی، *خسرو و شیرین*، چاپ برات زنجانی، تهران ۱۳۷۶ ش؛ علی‌اکبر نقیسی، *فرهنگ نقیسی*، تهران ۱۳۵۵ ش؛

The New Grove dictionary of music and musicians, ed. Stanley Sadie, New York: Grove, 2001, s.v. "Iran.III: regional and popular traditions" (by Bo Lawergren, Hormoz Farhat, and Stephen Blum).

/ ایلناز رهبر /

دَهْلان، کیایی حاجی احمد، روحانی اصلاح طلب و بنیان‌گذار سازمان محمدیه* در اندونزی. نام اصلی او محمد درویش بود. او در ۱۸۶۸/۱۲۸۴ در منطقه کائومان^۱ جوگجا کارتا^۲ به دنیا آمد. پدرش حاجی ابوبکر بن شیخ سلیمان، خطیب مسجد جامع شهر و تاجر پارچه باتیک، و مادرش دختر حاجی ابراهیم - از مقامات مذهبی - بود (نوئر^۳، ص ۷۳؛ لفن^۴، ص ۱۶۸). او مقدمات نحو و فقه و تفسیر را در زادگاهش فراگرفت و در ۱۸۹۰/۱۳۰۷ به مکه رفت. دهلان در آنجا با تعالیم اصلاح طلبان دینی مصری آشنا شد و یک سال نزد علمایی چون شیخ احمد خطیب تحصیل کرد و از طرف مفتی مکه احمد دهلان نام گرفت. او سپس در ۱۸۹۱/۱۳۰۸ به منظور انجام اصلاحات دینی و مقابله با تبلیغات هیت‌های تبشیری مسیحی به زادگاهش بازگشت. او در اندونزی به همکاری

می‌شوند، در نتیجه امکان تغییر صدا با شل و سفت کردن پوست وجود ندارد (پورمندان، ص ۸۰؛ مسعودیه، ص ۱۳۴، ۱۳۸؛ درویشی، ج ۲، ص ۹۸، ۱۱۸؛ ملاح، ص ۳۳۶).

با آنکه ظاهر همه دهلها به شکل استوانه است، در مواردی استثنا هم وجود دارد. مثلاً در خوزستان (شوشتر) دهلی هشت‌گوش با بدنه فلزی وجود دارد که البته قدمت چندانی ندارد و فقط در مراسم عزاداری ماه محرم و صفر نواخته می‌شود (درویشی، ص ۱۷۱-۱۷۲).

مراسم عروسی یکی از مهم‌ترین مناسبت‌هایی بوده که دهل در آن نواخته و با سرنا^۵ همراهی می‌شده است. همچنین نی جفتی که در مراسم رقص نواخته می‌شده، معمولاً با دهل همراهی می‌شده است (> فرهنگ جدید موسیقی و موسیقیدانان گروو^۱، ذیل "Iran.III"). در مناطق جنوبی ایران و در مراسم «اهل هوا»^۲، نواختن دهل اهمیت دارد و همراه با سازهای دیگر نواخته می‌شود. ترکیب دهل و سرنا در مناطق گسترده‌ای از آفریقا تا نیال دیده می‌شود. بیشتر نوازندگان این دو ساز کولها و افراد فرودست جامعه‌اند و به همین سبب سایر قشرهای جامعه از نواختن آن امتناع می‌کنند. دهل همراه با سرنا یا کرنا^۳ به غیر از مراسم عروسی، در خسته‌سوران، اجرای حرکات نمایشی و هنگام کشتی‌گیری نواخته می‌شده است (درویشی، ج ۲، ص ۱۵۵؛ مسعودیه، ص ۹۹؛ > فرهنگ جدید موسیقی و موسیقیدانان گروو^۴، همانجا).

در مراسم و آیینهای اهل هوا در جنوب ایران، چندین دهل به همراه چند دایره (طار) نواخته می‌شود. در برخی از مناطق، در مراسم سوگواری یا ماه محرم دهل نواخته می‌شود، اما در شمال خراسان، عاشق^۵ها در سوگواری ماه محرم، نه تنها ساز نمی‌زنند، بلکه آنها را در کیسه می‌پیچند و پوست دهلها را سیاه و پاره می‌کنند؛ این کار ادای احترام به امام حسین علیه‌السلام است (درویشی، ج ۲، ص ۶۰، ۱۶۲).

برخی از نوازندگان شناخته‌شده معاصر دهل عبارت‌اند از: ابراهیم سلم‌آبادی (بیرجند)، محمد لطیفی فرد (تربت‌جام)، حسین علی خسروی (علی‌آباد کتول)، محمدرضا اسحاقی (بهشهر)، ابراهیم تاجیک (شهریار)، بیاض مهری (مراغه)، نام‌خاص صیادی (کرمانشاه)، و علی حیدری (شهرکرد؛ همان، ج ۲، ص ۵۲، ۶۳، ۶۷، ۷۷، ۸۸، ۱۱۰، ۱۳۹).

منابع: هومان اسعدی، «مطالعه‌ای سازشناختی در رسالات و نگاره‌های موسیقایی تیموری»، فصلنامه‌ی موسیقی ماهور، ش ۲۴ (تابستان ۱۳۸۳)؛ ارفع اطرائی و محمدرضا درویشی، *سازشناسی ایرانی*، تهران

1. *The New Grove dictionary of music and musicians*

2. Kauman

3. Yogyakarta

4. Noer

5. Laffan

02 KASIM 1991

ilim dal : ITM

Haji Ahmad

madde : Bahlan Kicgi Ahmad

A. Br. : c. vi , s. 553

B. L. : c. , s.

F. A. : c. , s.

M. L. : c. , s.

T. A. : c. , s.

mulai 1963 dan kemudian juga dalam bah. Indonesia. Beberapa kali memenangkan hadiah sayembara mengarang a.l. sayembara *IKAPI Cabang Jawa Barat (1967). IKAPI Pusat—UNESCO (1968). Karyanya yang sudah terbit a.l. *Kabandang ku kuda lumping* (Tertawan hati oleh kuda lumping, 1968), *Nu sengit dipulang asih* (Benci dibalas dengan kasih, 1968), *Payung Butut* (1968), *Sanghyang Lutung Kasarung* (1975), *Srangenge surup manten* (Matahari keburu terbenam, 1968).

Ahmad bin Haji Muhammad Rashid Talu (P. Pinang 1889—1939). Terkenal dengan nama singkatan Ahmad Talu. Pelopor sastra modern Malaysia, berasal dari Talu, Sumatra Barat. Memperoleh pendidikan hanya hingga tingkat tiga sekolah Melayu. Pengetahuan mengarang didapatkan waktu bekerja pada penerbitan Syed Sheikh al-Hadi. Lahir karya awalnya cerita *Kawan Benar* (1927) dan kemudian karya utamanya *Ia-kah Salmah?* (1928—1929) yang terdiri dari 7 jilid, 648 halaman; membawakan soal emansipasi wanita. Tulisan Ahmad Talu umumnya masih amat kuat dipengaruhi sastra lama, kronologis cara penceritaannya dan lamban gerak ceritanya. Karya-karyanya yang lain adalah: *Dua Belas Kali Sengsara* (1929), 5 jilid; *Siapa Jahat*, atau, *Dato' Chenchano* (1929—1932), 4 jilid; *Perangkap Hitam*, atau, *Kelelawar Pulau Penang* (1934), 2 jilid; *Rahmah binti Abdullah*, atau *Peti Rahasia* (1933?); *Sedeh* atau *Riwayat Sekapor Sireh* (1935), sebuah kisah singkat.

Ahmad Bin Ismail Al-Kalantani, Haji (1899—1969). Pengarang dan pengusaha penerbitan terkenal di Kelantan, Malaysia. Mendapat pendidikan hanya hingga kelas 2 SD. Bah. Arab dikuasainya dari belajar sendiri. Mendapat pengaruh yang besar dari ulama yang terkenal *Sheikh Muhammad Yusuf bin Awang Al-Kanali. Menerbitkan majalah *Al-Hidayah* 1923—1926. 1934, menerbitkan majalah *Al-Hikmah*. Karya-karyanya banyak merupakan saduran dari bah. Arab, sebagian melukiskan perjuangan kebangkitan Turki Muda y.i.: *Chogan Setia* (1929), *Pahlawan Perkaesehan dan Peperangan* (1930), *Selamat Tinggal Ayohai Timur* (1931), *Tarikh Perjalanan Mustapha Kamal Pasha* (1931) dll.

Ahmad Dahlan, Kiai Haji (Kauman, Yogyakarta, 1868—23 Feb 1923). Pelopor pembaharuan dalam Islam di Indonesia dan pendiri Organisasi *Muhammadiyah. Nama kecilnya Muhammad Darwis. Setelah belajar agama dan bah. Arab di kampungnya, melanjutkan pelajarannya di Mekah selama 5 th. 1888, dalam usia 20 th. kembali ke tanah air dan berganti nama Haji Ahmad Dahlan. 1902—1904, kembali ke Mekah untuk memperdalam pengetahuan agamanya. Tertarik pada pikiran-pikiran Ibnu Taimiyyah, Jamaluddin Al-Afghani, Muhammad Abduh, Rasyid Ridha dan ulama Mazhab Hambali. Telah mem-

pelajari perubahan di Mesir, Arab dan India dan berusaha mengadakan perubahan di Indonesia. Usaha pembaharuannya sudah dimulai sejak 1896 dengan 1) mendirikan surau yang diarahkan ke kiblat yang betul (tidak tepat ke barat) dan berlanjut dengan membuat garis shaf di Mesjid Agung yang akibatnya tidak hanya garis shaf harus dihapus, tetapi suraunya dibongkar; 2) menganjurkan supaya berpuasa dan berhari-rama menurut hisab falaki, meskipun banyak rintangan dan halangan dari ulama lain pada waktu itu. Kedua usaha itu merupakan sumber pokok sebagai modal mendirikan Muhammadiyah dengan dasar tunggal "patuh mengikuti jejak Nabi Besar Muhammad s.a.w.". Dengan gerakannya itu bermaksud mendinamisasi agama Islam, karena telah tercampur dengan adat istiadat lama dan menjadi statis. Sesudah itu timbul berturut-turut organisasi lain, seperti Al-Irsyad, Wal-Fajri, Nahdlatul-Ulama, Persatuan Islam dll., di P. Jawa dan Sumatera Thawalib dan Al-Jam'iyatul Washliyah, di Kalimantan Musyawatul Thalibin, sedang di pulau-pulau lainnya timbul organisasi lokal. Muhammadiyah menuruti garis lurus yang telah digores dari semula y.i. menuju ke pembangunan pembaharuan agama Islam di Indonesia terutama dalam: a. memberantas bid'ah dalam peribadatan; b. mengikis habis khurafat dan takhayul dalam ketauhidan; c. beramal dan beribadat, tidak bertaklid buta kpd. alim ulama; d. memberantas pemakaman jenazah dengan pesta-pesta besar; e. memberantas penebusan dosa dan pengiriman pahala kpd. dan bagi seorang yang telah meninggal dunia. Mendirikan Muhammadiyah tepat pada 8 Zulhijjah 1330 H atau 18 Nov 1912 atas dukungan murid-muridnya, dan atas dasar pendidikan sekolah, sekalipun ia mendapat julukan kyai kafir, kyai Kristen dsb. dengan prinsip mengikuti peredaran zaman berdasarkan syura' yang dipimpin oleh hikmah kebijaksanaan dalam permusyawaratan atau muktamar. Yang menjadi sasaran langsung adalah pemberantasan kekaburan agama dan secara positif usaha ditujukan kpd. menganut tuntunan Illahi dan sesuai dengan kebangunan Islam di Mesir dan Mekah dengan semboyan: Kembali kpd. Al-Qur'an dan Sunnah Nabi dan menegakkan masyarakat Islam yang sebenarnya. Sekaligus usaha Muhammadiyah ditujukan kpd. kembalinya ummat Islam sendiri di Indonesia dari gerakan kebatinan yang tidak sedikit dipengaruhi oleh aliran Hindu, Buddha atau animisme. Dunia mistik di Jawa mempunyai 2 corak: Hindu Jawa dan Islam. Perjuangan K.H.A. Dahlan kecuali dalam keimanan dan tauhid kpd. Allah, juga dalam bidang-bidang: prikemanusiaan, bermusyawarah dan bermufakat, kebebasan berpikir, kebenaran, kerukunan dan kegotong-royongan, amal. Aisyiah (Wanita Muhammadiyah) didirikan 1917, kemudian didirikan pula Nasyiatul

Ensiklopedi Indonesia, c. I, s. 117-118,

Dahlan, Kiai Haji

1984- Jakarta

DAHLAN, Kiai Haji Ahmed

AHMAD DAHLAN, SITTI WALIDAH (NIAYI, H.)
[Indonésie: 1872-1946]

Celle qu'on considère comme la «Mère» (*Ibu*) de l'organisation réformiste Muhammadiyah était l'épouse principale du fondateur, née au Kauman de Yogyakarta, le quartier où ce mouvement fut créé en 1912. Son père, le *penghulu* Muhammad Fadlil, était le chef de la hiérarchie religieuse du sultanat. Comme en général les jeunes filles de son époque, cloîtrées à l'adolescence, elle ne bénéficia d'aucune instruction formelle, hormis l'enseignement élémentaire habituellement dispensé dans son milieu. Elle épousa son cousin Ahmad Dahlan* vers 1889, alors que celui-ci revenait d'un premier séjour à la Mecque.

Quand son mari adhère aux idées réformistes, elle en devient naturellement à ses côtés une active propagandiste. Leur combat débouche en 1912 sur la fondation de la Muhammadiyah, où Sitti Walidah défend la promotion des femmes. A l'intention de celles-ci, une branche autonome, Sopo Tresno, voit bientôt le jour (1914), qui prendra le nom de Aisyiyah en 1917. Cette

branche féminine commence notamment par s'occuper de l'accueil et de l'hébergement des jeunes musulmanes, afin de leur permettre de poursuivre des études. Puis, elle se consacre à diverses oeuvres sociales et éducatives (dispensaires, maternités, orphelinats, jardins d'enfants, etc.). Parmi les réalisations marquantes de Aisyiyah, il faut signaler la construction de la première «mosquée féminine» Masjid Estri, aux Indes Néerlandaises (et probablement aussi dans le monde), dans le Kauman de Yogya en 1923, puis celle de plusieurs autres, dans divers endroits où l'organisation s'implante. «Niyai» Ahmad Dahlan après l'avoir dirigée en sera jusqu'à sa mort la présidente d'honneur, exerçant une profonde influence sur l'ensemble du mouvement réformiste.

Dans la première phase de la lutte pour l'indépendance de l'Indonésie (1945-46), elle offre son aide active aux résistants de Yogya, ce qui lui vaudra en 1971 le titre posthume d'«héroïne nationale», également accordé pour sa contribution à l'émancipation de la femme indonésienne.

Bibliographie: Suratmin, *Nyai Ahmad Dahlan*, Proyek inventarisasi dan dokumentasi sejarah nasional, Dep. P. dan K. Jakarta, 1981/82, 108 p. + 7 pl.

M. BONNEFF

MADRID YAKUB ALI
SITI WALIDAH
1981

07 FEMME 1984

فاطمة عباس عبدالرحمن مها أحمد علام, دليل الرسائل الماجستير و
الدكتوراه التي نوقشت في كلية دار العلوم منذ عام 1985 و حتى نهاية
فبراير 1997, القاهرة 1418 - 1999: (جامعة القاهرة) . ISAM KTP 88569

08 TEMMUZ 2005

[٥٩٨]
محمد نبر سالم خليل
النهضة الفكرية الإسلامية في أندونيسيا والزعيم الإسلامي الحاج
أحمد نحلان مؤسس الجمعية المحمدية ؛ إشراف محمد المدني ،
١٩٦٠ - ٢٩١ ورقة . - ماجستير

٣٠

MADDE YATIRILDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

de l'Afrique (Paris 2000), 219–36; Ousmane Kane and Leonardo A. Villalon, Senegal. The crisis of democracy and the emergence of an Islamic opposition, in Leonardo A. Villalon and Phillip A. Huxtable (eds.), *The African state at a critical juncture. Between disintegration and reconfiguration* (London 1998), 143–66; Ousmane Kane and Leonardo A. Villalon, Entre confrérisme, réformisme et islamisme. Les Mustarshidin du Sénégal. Analyse et traduction du discours électoral de Moustapha Sy et réponse de Abdou Aziz Sy Junior, *Islam et Sociétés au Sud du Sahara* 9 (1995), 119–201; Penda Mbow, Querelles de succession au sein de la confrérie tidjane de Tivaouane dans les années 50 (unpublished article, 1995); David Robinson, Malick Sy, teacher in the New Colonial Order, in *La Tidjaniyya. Une confrérie musulmane à la conquête de l'Afrique*, ed. Jean-Louis Triaud and David Robinson (Paris 2000), 201–18; Olivier Roy, *L'Islam mondialisé*, Paris 2002; Fabienne Samson, Les classifications en islam, in *Cahiers d'études africaines* 206–7 (2012), special issue *L'Islam au-delà des catégories*, ed. Fabienne Samson, 329–49; Fabienne Samson and Maud Saint-Lary, L'Islam du nord au sud du Sahara. Traces et passerelles, prédicateurs et colonisateurs. Entretien avec Jean-Louis Triaud (2011), <http://www.ethnographiques.org/2011/Saint-Lary,Samson,Triaud>; Fabienne Samson, *Les marabouts de l'Islam politique. Le Dahiratoul Moustarchidina wal Moustarchidaty. Un mouvement néo-confrérique sénégalais*, Paris 2005; Rüdiger Seesemann, *The divine flood. Ibrāhīm Niassa and the roots of a twentieth-century Sufi revival*, Oxford 2011; Jean-Louis Triaud and David Robinson (eds.), *La Tidjaniyya. Une confrérie musulmane à la conquête de l'Afrique*, Paris 2000; Jean-Louis Triaud, L'Islam sous le régime colonial, in Catherine Coquery-Vidrovitch and Odile Goerg (eds.), *L'Afrique occidentale au temps des Français. Colonisateurs et colonisés, c. 1860–1960* (Paris 1992), 141–55; Leonardo A. Villalon, The Moustarchidine of Senegal. The family politics of a contemporary *Tidjan* movement, unpublished paper presented at the workshop *Tidjaniyya traditions and societies in West Africa in the 19th and 20th centuries*, Urbana, 1–5 April 1996.

FABIENNE SAMSON

Dahlan, Kyai Haji Ahmad (040725)

Kyai Haji Ahmad Dahlan (1868–1923) was a Javanese religious official attached to the Yogyakarta sultanate, who founded the reformist Muhammadiyah movement in Yogyakarta in 1912.

He was born in the *kauman*, the quarter for devout Muslims near the Great Mosque, in the royal city of the sultanate of Yogyakarta, into a family of the upper class of the sultanate's religious apparatus. At birth he was given the name Muhammad Darwish. His father, Kyai Haji Abu Bakar bin Kyai Mas Sulaiman, was a religious scholar (Javanese *kyai*), who worked as a preacher (Jav. *ketib*) of the royal palace, and his mother was the daughter of another religious official of the sultanate. He was educated by his parents and various teachers, in religious and secular subjects. In 1890 his father sent him to Mecca to perform the pilgrimage and to deepen his religious knowledge. He stayed there for about a year. His teachers reportedly included the prominent Shāfi'ī scholar of West Sumatran origin, Ahmad Khaṭīb Minangkabau (d. 1916). After his return from Mecca he took the name Ahmad Dahlan, probably in veneration of the famous Meccan Shāfi'ī *muftī* of that name (d. 1886), and he married a cousin, Siti Walidah (1872–1946), later known as Nyai (Jav. female religious scholar) Ahmad Dahlan. After the death of his father in 1896, Dahlan succeeded him as *ketib*, a position he held for the rest of his life. Dahlan was also active in the traditional Javanese cloth (*batik*) trade.

Around 1896 Dahlan clashed with the religious elite of the palace (*kraton*), when he insisted that the *qibla* of the Great Mosque of Yogyakarta was not properly

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMANN